

НЕОФАШИЗМ – РЕАЛЬНА ЗАГРОЗА ЧИ ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ?

У статті розглядаються прояви фашизму та неофашизму у світовому політичному просторі в цілому та пострадянському зокрема.

Ключові слова: фашизм, неофашизм, політична боротьба, диктатура, електорат.

Проблема фашизму та його наслідку – неофашизму у світовому політичному просторі не нова. Цим питанням займалися та продовжують займатися видатні вчені-політологи, соціологи та ін. Серед них варто відзначити найбільш відомих та плідних з наукової точки зору: Джорджа Мосса, Роджера Гріффіна, Хуана Хосе Лінца, Стенлі Пейна, Роджера Ітвела та інших.

Феномен фашизму та неофашизму неодноразово підіймався на багатьох конференціях та у багатьох наукових роботах, присвячених розвитку політичної думки у світі, але незважаючи на все, не можна казати, що проблема радикальних політичних течій знайшла своє вирішення.

Сутності терміна «фашизм» та його наслідку – «неофашизм» досить не знайдено єдиного, універсального, повного та всебічного визначення у політичній науці. Так, як зазначає Андреас Умланд, «Незважаючи на те, що немарксистські порівняльні дослідження фашизму виникли ще на початку 1960-х років, протягом більш ніж двох десятиліть їм заважала відсутність достатньо загальноприйнятого, ясного визначення предмета вивчення» [1]. Він умовно розподіляє дослідників на чотири основні групи: перші (до яких А. Умланд відносить і вищезазначених Дж. Мосса та Х. Лінца) мали схожі погляди на визначення фашизму, але, як зазначає автор, «переліки характеристик фашизму, пропонувані цими та іншими авторами, були занадто громіздкими і неоднозначними для оперативного застосування в емпіричних дослідженнях та ефективного використання у порівняльному дослідженні правоекстремістських ідеологій»; друга група відійшла від цілісного та загального дослідження і визначення фашизму; третя група запропонувала «надто

своєрідні концепції, наприклад, такі, які однозначно відокремлювали нацизм від фашизму або розширювали поняття «фашизму», включаючи в нього ряд неєвропейських між – і післявоєнних диктатур»; а величезна німецька індустрія досліджень нацизму, за кількома винятками, «не звертала уваги на зростаючу кількість немарксистських порівняльних досліджень міжнародного фашизму» [2], – таким чином, А. Умланд відокремлює четверту групу дослідників. Але вищезазначена класифікація є суб'єктивним висновком А. Умланда, яка стосується лише західних дослідників феномена фашизму.

На думку вищезазначеного вченого, більш-менш остаточну крапку у визначенні фашизму ставлять дослідження Стенлі Пейна, Роджера Гріффіна та Роджера Ітвела, які утворюють ядро все більш явного консенсусу серед західних суспільствознавців про найбільш корисне визначення і розуміння фашизму.

В контексті даної статті найбільш важливим та необхідним (серед вищезазначених робіт та досліджень) слід виділити наукову роботу Роджера Гріффіна «Сутність фашизму» [3], у якій автор дає ґрунтовне визначення фашизму. На думку Р. Гріффіна, фашизм – це «рід політичної ідеології, міфічним ядром якого – у різних проявах – є палінгенетична форма ультра націоналізму» [4]. Іншими словами, фашизм – це ідеологія, спрямована на революційне оновлення, «новонародження» (палінгенезії) нації або раси, яка самими ідеологами фашизму сприймається як особливий надособистісний суб'єкт історії, здатний переживати як періоди занепаду, зумовленого порушенням органічної цілісності нації, так і періоди відновлення або – в термінах даного підходу – періоди повторного народження. Ґрунтуючись на цьому визначенні, автор статті *ставить за мету* розглянути досить широкий спектр радикальних та екстремистських організацій чи партій, які не мають значних відмінностей.

Вивчення феномена фашизму (неофашизму) відійшло від пошуку практичних і дієвих способів протистояння та протидії вищезазначеної проблеми до теоретичних досліджень причинно-наслідкових зв'язків, які дозволили прийти радикальним партіям до влади у різних країнах та в різні роки. Слід відзначити, що перехід від практичних до теоретичних пошуків має цілком обумовлені причини.

По-перше, слід зазначити, що фашизм, як і всі інші політичні погляди, незважаючи на їхню спрямованість, має тенденцію до розвитку та змін, як внутрішніх, так і зовнішніх. В ХХІ столітті лідери радикально спрямованих партій не збирають багатотисячні мітинги, не влаштовують масових безладів та погромів, не намагаються силою

прийти до влади – вони ведуть законслухняний спосіб життя, не виділяються за якимись зовнішніми атрибутами, вони справляють враження цілком посередніх приемних людей, які мають свої погляди й намагаються їх відстояти на політичній арені. Це стосовно зовнішніх змін. Але є більш важливі та, на перший погляд, непомітні зміни, що дозволяють політикам фашистського напрямку приходити до влади. Найважливішим моментом, на погляд автора цієї статті, є те, що фашизм (неофашизм) ХХІ намагається маніпулювати цілком позитивними та навіть благородними поняттями та почуттями населення, такими як патріотизм, прагнення до суспільної рівності, економічного зростання країни, забезпечення населення гарантіями добробуту з боку держави, відродження національної ідеї та ін. Постає логічне запитання: в чому полягає принципова різниця між партіями помірної спрямованості та партіями фашистів (неофашистів), нацистів та будь-яких інших радикальних течій в теперішньому політичному просторі?

На думку автора статті, ця проблема гідна окремого вивчення, але заслуговує певної уваги і у даному контексті. Так, як відомо, на даний момент фашизм не може існувати і діяти так, як середньостатистичний обиватель (читай – електорат) звик сприймати його. Найбільш яскраво, причому у чорних кольорах, це виявляється у країнах пострадянського політичного простору, особливо у населення похилого віку, для якого, як правило, поняття «фашист» викликає асоціації з людиною у чорній формі, зі свастикою на рукаві, який розмовляє німецькою. Цікаво, що А. Умлад, розподіляючи підходи до вивчення цього питання, зазначає, що інші спостерігачі, очевидно, «ототожнюють «фашизм» зі свастикою, римським вітанням (піднятою рукою), біологічним расизмом і так далі, треті ж готові застосовувати цей термін виключно за тієї умови, якщо передбачуваний фашист відкрито посилається на Гітлера, Муссоліні, Кодряну і їм подібних». Однак якщо навіть спеціалісти пропонують орієнтуватися у визначенні фашизму на зовнішні атрибути, то роздивитися у цілком законслухняному політичному діячі приємної зовнішності та з «правильною» політичною програмою неофашиста зможе лише фахівець, але ніяк не звичайна людина. Так, викликає інтерес позиція Є. Самойлова – радянського і російського політолога, журналіста, дисидента, який називав, наприклад, Бориса Єльцина та інших ліберальних політиків із схильністю до авторитаризму «про-» або «напівфашистами» [5].

Повертаючись до питання відміни фашизму від інших політичних течій, варто надати перевагу одній деталі – майже у всіх політичних партіях досліджуваної спрямованості присутній «ворог» – загальний

ворог Вітчизни та кожного відповідального громадянина. Він («ворог») може бути як зовнішнім, так і внутрішнім, може приймати будь-яке обличчя, залежно від конкретних політичних та соціальних обставин у країні. Яскравим прикладом можуть виступити Україна, Росія, Австрія, Німеччина, Велика Британія, США та ін. В Росії таким об'єктом народного незадоволення намагаються зробити в першу чергу вихідців з Кавказу та Середньої Азії котрі в більшості досить важко та повільно асимілюють серед населення іншого віросповідання, менталітету та способу життя. Слід, однак, відзначити, що і самі вихідці не надто прагнуть прийняти устої нової для них держави або регіону. Ситуацію посилює система діаспор, котра замість допомоги в акліматизації виступає ще одним бар'єром між корінним населенням та своїми підопічними, але це особливе питання, яке не буде розглядатися в цій статті. Великою різницею між ситуаціями в Україні та Росії є те, що в Україні поки що цей штучний ворог залишається штучним і не виходить за рамки політичних дебатів та лозунгів деяких організацій. В Росії ситуація складніша – череда постійних конфліктів на міжетнічному підґрунті поступово набирає обертів і починає виявлятися у великих стихійних мітингах, протестах та ін. Яскравими прикладами можуть виступити нещодавні події на Манежній площі, спричинені вбивством молодого вболівальника ФК «Спартак» Єгора Свірідова раніше засудженим, уродженцем Кабардино-Балкарії Асланом Черкесовим (його провина поки що не доведена); масова перестрілка між місцевими жителями селища Сагра, що в 40 км від Єкатеринбурга, і бандою, яка приїхала з Єкатеринбурга, що сталася 1 липня 2011 року. В результаті конфлікту загинув один з нападників – 28-річний уродженець Грузії азербайджанської національності Фаїг Мусаєв (незважаючи на той факт, що офіційні засоби масової інформації та представники Міністерства внутрішніх справ відхиляють ствердження про етнічне підґрунтя конфлікту, слід звернути увагу на національності обох сторін конфлікту); міжетнічний конфлікт 12 червня 2011 р., який відбувся у селищі Кобралово, в Гатчинському районі Ленінградської області, де відбулася масова бійка із застосуванням травматичної зброї між росіянами та дагестанцями; масова бійка між відпочиваючими з Чечні і групою місцевих жителів в оздоровчому таборі «Дон» в Туапсинському районі Краснодарського краю в ніч на 25 липня 2010 року та ін.

На перший погляд може здатися, що такі бурні прояви нетерплячості характерні більш за все країнам колишнього Радянського Союзу, і це буде вірно. Після розпаду СРСР офіційна ідеологія та суспільна система були знищені, а на заміну не були

представлені ніякі інші моральні та суспільні методи впливу на формування і виховання молоді та її ідеології, що і з'явилося плідним ґрунтом для зростання будь-яких ідей радикальною спрямованості, що, на фоні загального занепаду знайшли поширений відгук серед молоді та людей, які не змогли «найти себе» в результаті «перебудови».

Але країнам, які не належали до соціалістичного табору, теж загрожує виникнення штучного «ворога». Наприклад Австрія, Велика Британія, США та інші країни. Так, нещодавно виник досить великий конфлікт між депутатом австрійського парламенту Евальдом Штадлером (партія «Союз за краще майбутнє», ВЗÖ) та послом Туреччини в Австрії Кадрі Еджвет Тезджананом. На зауваження посла стосовно проблем асимілювання іммігрантів з Туреччини, що створює внутрішня політика Австрії, депутат запропонував визнати посла «*persona non grata*», керуючись тим, що більшість іммігрантів-турок – люди з низькою освітою, «середньовічними» поглядами, які є загрозою для цивілізованого суспільства Австрії [6]. Цей інцидент викликав широкий резонанс як всередині Австрії, так і зовні. Слід відзначити, що погляди стосовно цієї ситуації розділилися на два табори: перші критикували австрійського політика, називали нацистом, обурювалися його категоричністю та різкістю; інші, навпаки, висловлювали підтримку такій позиції. До речі, в Німеччині також культивується штучний ворог саме з іммігрантів з Туреччини, що досить зрозуміло, враховуючи кількість турок у Німеччині, яскравим показником чого може виступити друге у світі місто за населенням турок – Гамбург.

Велика Британія – одна з найконсервативніших європейських держав з багатостолітньою історією як соціальної, так і політичної думки. Але навіть тут радикально-праві ідеї знайшли відгук у населення. Британська національна партія (BNP) – британська праворадикальна політична партія, заснована Джоном Тіндаллом після його відходу у 1982 р. з Британського національного фронту (БНФ). В даний час партію очолює Нік Гріффін, який також раніше був членом БНФ. БНП не має своїх представників у британському парламенті. У 2005 р. в ході парламентських виборів БНП отримала 0,7 % голосів виборців, восьмий за величиною показник. У 2008 р. БНП посіла п'яте місце на виборах мера Лондона, набравши 5,2 % голосів виборців. Кандидат на пост мера Річард Бернбрук був обраний одним з 25 членів Лондонської міської асамблеї. БНП має представників і в окружних радах столиці, а також в радах графств. Крім того, на виборах до Європарламенту 4 червня 2009 БНП завоювала два місця в Європарламент (одне з місць отримав лідер партії Нік Гріффін). Партія дотримується вкрай правої ідеології, що включає в себе расизм,

антисемітизм, заперечення Голокосту, заборону імміграції та гомофобію [7].

Ситуація в США потребує особливого розгляду. Історично розколоти на два табори, США є однією з найбільш неоднорідних країн світу за міжетнічною ознакою. З моменту створення саме «сполучених» штатів Америки, влада США піддавалася тиску з боку різного роду радикальних організацій та течій, таких як «Ку-клукс-клан», «Національний альянс» (нещодавно федеральне журі присяжних в Солт-Лейк-Сіті (штат Юта) висунуло проти голови «Національного альянсу» Шона Уокера і двох інших членів альянсу звинувачення в змові з метою «нанесення поранень, тиску, погроз і залякування» представників расових, релігійних та етнічних меншин в Солт-Лейк-Сіті [8] та ін. На початку своєї діяльності більшість з них боролися з емансипацією та визнанням афро-американців рівноправними громадянами США. З розвитком країни та підвищенням інтересу до неї як до міста імміграції виникали нові організації, які виступали проти іммігрантів з Ірландії, Франції, країн Латинської Америки, Китаю і т. д. Цікаво, що серед таких організацій доволі часто зустрічалися саме афро-американці. У ХХІ столітті ворогом номер один стали країни Близького Сходу та вихідці з них. Але є дещо, що суттєво відрізняє штучних ворогів США, – це те, що маска ворога підтримується на рівні офіційної влади. По-перше, влада зуміла скоректувати напрям народного незадоволення постійними військовими конфліктами; по-друге, загальним ворогом вона об'єднала різні етнічні, політичні, суспільні табори. І це лише внутрішні аспекти; зовнішні потребують більш уважного та детального вивчення. Таким чином, уряд США побічно сприяв розвитку неофашистських та інших радикальних течій і організацій, надав їм офіційно дозволеного штучного ворога.

Повертаючись до причин, які обумовили перехід вивчення феномена фашизму, неофашизму, нацизму та інших радикально спрямованих політичних течій з практичної площини до теоретичних досліджень, слід відзначити, по-друге (по-перше – розвиток та еволюція фашизму) – відсутність у більшості цивілізованих країн реальної погрози приходу до влади партій вищезазначеної спрямованості. Пам'ятаючи трагічні наслідки диктатур фашистів та нацистів, урядами Європейських держав передбачені досить суворі адміністративні покарання та навіть строки позбавлення волі за пропаганду такого роду ідей. Але це не може цілком вирішити проблеми екстремістських організацій. У країнах-членах колишнього СРСР проблема фашизму (неофашизму) стоїть більш гостро, але поки

що немає реальної політичної чи громадянської сили, яка б зуміла прийти до влади законним шляхом.

В ролі третьої причини відходу від практичних вишукувань на тему неофашизму можна виділити наявність більш важливих, актуальних та критичних проблем і конфліктів на світовій політичній арені: Ірак, Лівія, Північна та Південна Кореї, Сирія, Єгипет, Афганістан та ін. На фоні регіонів та країн, де вже ведуться бойові дії або де вони можуть початися у будь-який момент, проблема неофашизму виглядає досить непереконливо та відходить до другого плану. Незважаючи на вищезазначене, темою даного нарису є саме проблема неофашизму.

Короткий аналіз, який був наведений вище, дозволяє перейти до основного запитання: чи є неофашизм реальною загрозою або інструментом політичної боротьби?

На думку автора статті, не можна на сто відсотків відповісти на це запитання на сьогоднішній день, але більш вірогідно, що ярлик «неофашизм», який використовують як спосіб політичної боротьби, являє собою явище, поширене значно більше від дійсних прихильників вищезазначеної ідеології. Можна вивести дуже відносну залежність поширення ідей радикального нахилу від загального добробуту та рівня життя у країні. Чим більше забезпечене населення та держава, тим менше ідеї неофашизму знаходять відгук у громадян, та навпаки. Тому для кожної держави слід проводити особисте, незалежне дослідження, враховуючи усі аспекти соціального, економічного, зовнішньо- та внутрішньополітичного життя.

Стосовно нашої країни слід, перш за все, зазначити активне маніпулювання проблемами у відносинах з Росією – деякі політичні лідери намагаються зробити останню винною у проблемах енергозабезпечення країни, зовнішньополітичній дезорієнтації, звинувачують у втручанні до внутрішньополітичного життя країни; під маскою «москаля» вони формують вищезазначеного ворога. Перш за все слід розділити партії, які нас цікавлять, на два табори: перші – дійсно мають фашистську (нацистську) спрямованість; другі – є «псевдофашистами», тобто в силу деяких причин, внутрішніх чи зовнішніх, їх відносять до фашистів, або вони самі себе намагаються віднести до партій чи організацій радикальної спрямованості. У першому випадку можна говорити про реальну загрозу неофашизму, нехай і невелику. У другому – мається справа як раз із проявами використання ярлика або маски «неофашизму» у приватних цілях, або як інструменту політичної боротьби. Яскравим прикладом жертви ярлика «нациста» може виступити колишній президент України –

Віктор Андрійович Ющенко. Завдяки способу, який привів його до влади, проведенню агресивної внутрішньої політики у сфері культурного розвитку та освіти в напрямі «українізації», багаторазовому використанню словосполучення «моя нація», необережним висловлюванням на зразок «Росія закінчується там, де закінчується російська мова ...», Віктор Андрійович заробив собі славу фашиста та нациста, чим з великим задоволенням користувалися опозиційні політичні сили.

Ситуація у пострадянському політичному просторі стосовно аналізованого феномена значно погіршується тим, що на відміну від західних дослідників та вчених, вітчизняні та російські дослідники все більше розходяться у поглядах на це питання. Як зауважує А. Умланд, у Росії спостерігається велика кількість значень слова «фашизм». Так, на прикладі неодноразових висловів у цьому напрямку Сергія Бабуріна (Російський загальнонародний союз) і представників праворадикальних партій Росії – Сергія Жарікова та Андрія Архипова можна констатувати, що ярлик фашизму може бути використаний і представниками радикальних партій і організацій [9].

Відтак, незважаючи на умовну відсутність реальної загрози приходу до влади фашистських, нефашистських та інших партій та організацій радикально-правої спрямованості, проблема цього феномена залишається невирішеною. На фоні загального соціального, політичного та економічного занепаду вищезазначені ідеї знаходять поширений відгук у населення, особливо молоді, котра, не маючи стабільних гарантій майбутнього добробуту з боку держави, цілком щиро та енергійно сприймає подібні шляхи вирішення кризи. Завдяки маніпулюванню народною незадоволеністю та асоціюванню вищезазначених проблем з певною категорією населення релігійного, етнічного або будь-якого іншого напрямку, лідери таких партій та організацій досягають необхідної нестабільності у суспільстві, що плідно сприяє укріпленню радикальних ідей та дає змогу для подальшого розвитку у цьому напрямку. Отже, можна дійти висновку, що у нестабільних та економічно відсталих державах вірогідність виникнення сильної радикальної соціально-політичної сили, яка зуміє прийти до влади законним шляхом, значно більша, ніж у благополучних державах. Проблема боротьби з вищезазначеними течіями та ідеями посилюється широким використанням терміна «фашист» та інших подібних у політичній боротьбі, що дозволяє ще більш широко трактувати цей феномен та ефективніше використовувати його у приватних цілях, створюючи «замкнуте коло», особливо у державах колишнього СРСР. На пострадянському

соціально-політичному просторі відсутність серйозних, поглиблених досліджень в даній сфері, активне політичне протистояння багатьох партій та організацій, використання «брудних» політичних прийомів дозволяє небезпечним радикальним та екстремістським ідеям розвиватися та укріплювати свої соціально-політичні позиції, чекаючи на необхідний момент.

Література

1. Умланд А. Современные концепции фашизма в России и на Западе : / А. Умланд ; [пер. с англ. Р. Курмаев] // Неприкосновенный запас. – 2003. – № 5. – С. 31 / Электронный ресурс. Режим доступа : http://magazines.russ.ru/nz/2003/5/umland.html#_ftn16.
2. Там само.
3. Griffin R. The Nature of Fascism / Roger Griffin. – London: Pinter, 1991, & Routledge, 1993.
4. Там само.
5. Самойлов Э. В. Фюреры. Общая теория фашизма: трилогия / Э. Самойлов. – Обнинск : Селсу, 1993.
6. Австрийская пощечина туркам ; [пер. В. Давыдов] / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mishmar.info/avstriiskaya-poshechina-turkam.html>.
7. British National Party. Official site [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bnp.org.uk/>.
8. РИА Новости. В США предъявлены обвинения лидеру крупнейшей неонацистской организации / Электронный ресурс. – Режим доступа : <http://news.rin.ru/news/71610/>.
9. Умланд А. Указ. Робота.

В статье рассматриваются проявления фашизма и неофашизма в мировом политическом пространстве в целом и постсоветском в частности.

Ключевые слова: фашизм, неофашизм, политическая борьба, диктатура, электорат.

In the article the displays of fascism and neo-fascism are examined in outer political space on the whole and postsoviet in particular.

Key words: fascism, neo-fascism, political fight, dictatorship, electorate.

Босенко Костянтин Анатолійович – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Рецензент: проф. Мізіна Л. Б.